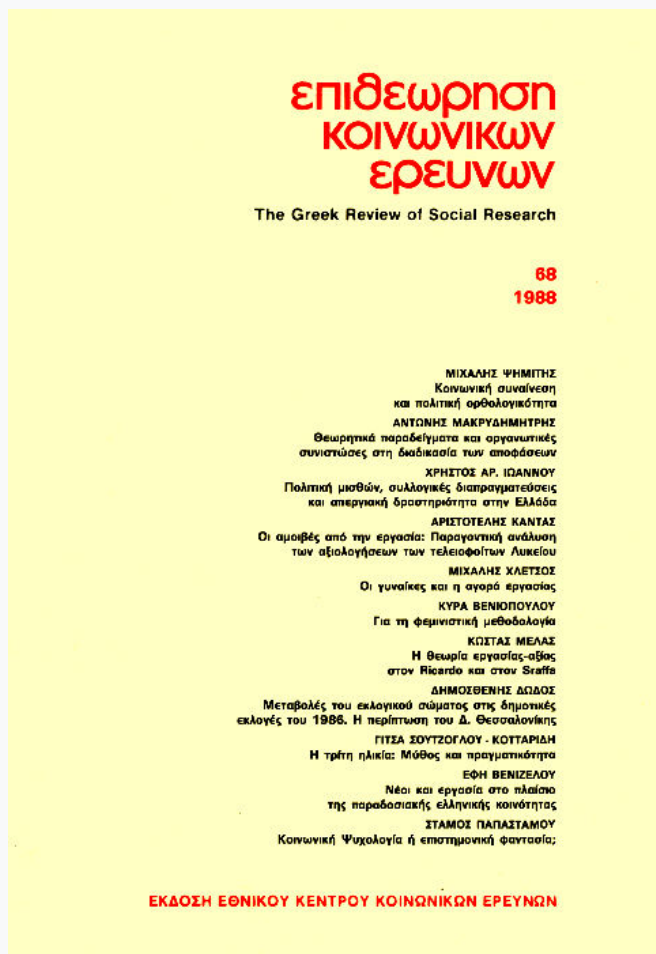

The Greek Review of Social Research

Vol 68 (1988)

68

Για τη φεμινιστική μεθοδολογία

Κύρα Βενιοπούλου

doi: [10.12681/grsr.859](https://doi.org/10.12681/grsr.859)

Copyright © 1988, Κύρα Βενιοπούλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βενιοπούλου Κ. (1988). Για τη φεμινιστική μεθοδολογία. *The Greek Review of Social Research*, 68, 139–146. <https://doi.org/10.12681/grsr.859>

I. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

Σ' ένα πρόσφατο άρθρο που ασχολείται με τη φεμινιστική κοινωνιολογική έρευνα, η Graham αναφέρει ότι «μερικές (γυναίκες) εγκατέλειψαν τον κλάδο εντελώς, έχοντας πειστεί ότι η κοινωνιολογική δουλειά είναι ασυμβίβαστη με την ιδεολογική δέσμευση που απορρέει από την ενεργό συμμετοχή στο κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών».¹ Μια τέτοια απόφαση έχει τις ρίζες της στη συνειδητοποίηση ότι η κοινωνιολογική έρευνα είναι, για να χρησιμοποιήσουμε τον ορισμό της Σμιθ, «θεμελιωμένη στον κόσμο που εργάζονται και συναναστρέφονται μεταξύ τους οι άντρες, των οποίων οι εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους στον ουσιαστικό μηχανισμό αυτής της κοινωνίας και σε σχέση μ' αυτόν».² Επομένως η κοινωνιολογική έρευνα δεν μπορεί παρά είτε να απολιτικοποιηθεί τις εμπειρίες των γυναικών είτε να τις αντικειμενοποιήσει, έτσι ώστε να καταστούν ταυτόχρονα ακίνδυνες για την υπάρχουσα ανδρική κοινωνική κυριαρχία και να χάσουν κάθε δυνατότητα να διευρύνουν τη φεμινιστική συνείδηση που σταδιακά αποκτούν οι γυναίκες γύρω από την κατάστασή τους.

Παρ' όλα αυτά, υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός φεμινιστριών επιστημόνων που επιμένουν να χρησιμοποιούν την επιστήμη τους με σκοπό πρώτα να ερμηνεύσουν και, τελικά, να αντικρούσουν τη γυναικεία καταπίεση και οι οποίες, βασιζόμενες στην ατομική τους ερευνητική εμπειρία, προτεί-

* Το κείμενο αυτό, με μικρές αλλαγές, δόθηκε ως εισήγηση στο Πρόγραμμα Μαθημάτων Γυναικείων Σπουδών Α.Π.Θ., 20 Φεβρουαρίου 1987.

1. Hilary Graham (1984), «Surveying through Stories» στο *Social Researching*, επιμ. εκδ. C. Bell και H. Roberts, Λονδίνο, RKP.

2. Dorothy Smith (1977), «A Sociology for Women» στο *The Prism of Sex Essays in the Sociology of Knowledge*, επιμ. εκδ. J.A. Sherman και E. Torton Beck, ΗΠΑ, Uni. of Wisconsin Press.

νουν μια εναλλακτική θεωρητική και μεθοδολογική τοποθέτηση. Πιθανόν η πιο σημαντική πρόταση της σύγχρονης φεμινιστικής τοποθέτησης στην κοινωνιολογία, ήδη υιοθετημένη από ομάδες ανθρωπολόγων και κοινωνιολόγων που όμως δεν έχουν σχέση με το φεμινισμό, είναι η διαφαινόμενη προσπάθεια για τη συνειδητή αναίρεση των κατηγοριών παρατηρητής και παρατηρούμενος, ερευνητής και ερευνώμενος, συνεντεύκτης και υποκείμενο της συνέντευξης. Οι φεμινίστριες έχουν κιόλας αποδείξει ότι είναι αναπόφευκτη η ενεργός συμμετοχή της ίδιας της ερευνήτριας στην έρευνα, με το να απαντά σε ερωτήσεις που της κάνουν οι ερευνώμενες ή με το να μοιράζεται μαζί τους στοιχεία γύρω από το άτομό της. Φυσικά μια τέτοια συμμετοχή είναι καταφανώς διαφορετική από την απορρόφηση του παρατηρητή από έναν ξένο πολιτισμό ή ακόμη από μια περιθωριακή ομάδα, γιατί εδώ —και αναφερόμαστε στην περίπτωση που η ερευνήτρια ασχολείται με γυναίκες της δικής της κουλτούρας και χώρας— και οι δύο βρίσκονται στην ίδια, δομικά κατώτερη θέση, δηλαδή είναι γυναίκες μέσα σε μια συγκεκριμένη πατριαρχική και καπιταλιστική κοινωνία, και συνεπώς μοιράζονται τις ίδιες κρίσιμες και φυλετικά καθορισμένες εμπειρίες που απορρέουν από αυτήν. Ένας άλλος εξίσου σημαντικός στόχος είναι η δημιουργία μιας κοινωνιολογίας όχι περί αλλά για τις γυναίκες «όπου το θηλυκό υποκείμενο θα έχει την ευκαιρία να περάσει μια ομιλούσα αφήγηση της ύπαρξής της»,³ η οποία θα αναπτυχθεί μέσα από εκείνη την ερευνητική τοποθέτηση που αποδέχεται και καταξιώνει τις υποκειμενικές και κοινές εμπειρίες της καταπίεσης και στη συνέχεια προσπαθεί να τις πολεμήσει.

Μια τέτοια προσέγγιση αποδέχεται πλήρως ότι οι κοινωνιολόγοι δεσμεύονται από τις ατομικές τους αξίες, που σ' αυτή την περίπτωση είναι φεμινιστικές, και επομένως και τη συνακόλουθη πολιτική χροιά της έρευνας. Ταυτόχρονα και ίσως ακόμα πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι μια τέτοια θεωρητική τοποθέτηση επικεντρώνεται στο πώς η ερευνήτρια μαζί με την ερευνώμενη ενέχονται αμοιβαία στη διαδικασία παραγωγής, διαπραγματεύσεως και ερμηνείας των νοημάτων που δημιουργούνται στη διάρκεια της έρευνας. Αυτή η αμοιβαία ανταλλαγή, στη διάρκεια της οποίας και οι δύο πλευρές εμπλουτίζουν την κατανόηση που έχουν η μια για την άλλη, καθώς και για την κατάσταση στην οποία βρίσκονται, φέρει σε πρώτο πλάνο τις σημαντικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει αυτή η ίδια η κατανόηση στις ζωές των γυναικών που συμμετέχουν στην έρευνα.

Η φεμινιστική επιστημολογία είναι ακόμη στην αρχή της, τουλάχιστον όσον αφορά το πεδίο της κοινωνιολογίας, και προέρχεται κυρίως από έρευνες βασισμένες σε συνεντεύξεις. Είναι λοιπόν επόμενο το ότι δεν έχει διερευ-

3. Jean Bethke Elshtain (1981), *Public Man Private Women*, Οξφόρδη, Martin Robertson.

νήσει συστηματικά την εφαρμογή αυτών των αντιλήψεων στην εθνογραφική έρευνα και ακόμη περισσότερο τη θεωρητική της θέση σε συνάρτηση με την συνήθως αποκαλούμενη ερμηνευτική κοινωνική επιστήμη. Αυτό πιθανόν να οφείλεται, τουλάχιστον εν μέρει, στο ότι βρίσκεται στα πρώτα της βήματα, και επομένως ορίζει τον εαυτό της μέσω της αντίθεσής της απέναντι στο κυρίαρχο θετικιστικό επιστημονικό παράδειγμα, όπου οι διαφορές είναι πιο ευδιάκριτες και καίριες. Παρ' όλα αυτά, οι βασικές αρχές της φεμινιστικής τοποθέτησης δεν παύουν να προσεγγίζουν τη θεωρητική άποψη για το ρόλο του συμμετοχικού παρατηρητή, ο οποίος παρατηρεί ενώ συμμετέχει πλήρως στη ζωή των υποκειμένων της έρευνας, και που είναι κοινή τόσο στις φαινομενολογικές όσο και στις διαντιδραστικές θεωρίες.⁴

Θα προσπαθήσω να αναλύσω τη δική μου ερευνητική εμπειρία χρησιμοποιώντας αυτές τις φεμινιστικές απόψεις με σκοπό να δείξω την πρακτική τους εφαρμογή στην κοινωνιολογική έρευνα που χρησιμοποιεί τη μεθοδολογία της συμμετοχικής παρατήρησης.

II. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Η έρευνα στην οποία αναφέρομαι έγινε το 1985 σε τέσσερις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας στην Αθήνα, στο πλαίσιο της μελέτης της σχέσης μεταξύ γυναικών και πρόνοιας στην Ελλάδα. Ιδιαίτερη βαρύτητα για τη μελέτη αυτή είχαν οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ του προσωπικού και των αποδεκτών της κάθε υπηρεσίας.

Οι τέσσερις υπηρεσίες ήταν ένα παράρτημα της ΧΕΝ, ένα ΚΑΠΗ, ένα παράρτημα μιας μικρής ιδιωτικής προνοιακής οργάνωσης, που θα ονομάσω Φροντίδα, και ένα συνοικιακό κοινωνικό κέντρο του ΕΟΠ. Και στις τέσσερις, οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειονότητα τόσο του προσωπικού (μόνο δύο από σύνολο δεκαοχτώ μέλη προσωπικού ήταν άντρες) όσο και των αποδεκτών (μόνο το ΚΑΠΗ είχε και άντρες αποδέκτες που, σημειωτέον, είχαν σχεδόν μονοπωλήσει το χώρο). Η απασχόλησή μου με κάθε υπηρεσία κράτησε περίπου τρεις μήνες, κατά τη διάρκεια των οποίων ήμουν εκεί τουλάχιστον δύο φορές την εβδομάδα. Και στις τέσσερις υπηρεσίες όλα τα μέλη του προσωπικού γνώριζαν την ιδιότητά μου ως ερευνητριας και το σκοπό μου, που ήταν η συλλογή πληροφοριών για τις γυναίκες που εργάζονταν και που χρη-

4. Βλ. π.χ. C. Bell και H. Newby (επιμ. εκδ.) (1977), *Doing Sociological Research*, Λονδίνο, Allen and Unwin· David Parkin (επιμ. εκδ.) (1982), *Semantic Anthropology*, Λονδίνο, Academic Press.

σιμοποιούσαν τις υπηρεσίες. Επίσης γνώριζαν ότι η διάρκεια παραμονής μου ήταν περιορισμένη, καθώς και ότι ήμουν πρόθυμη να ασχοληθώ ως εθελόντρια.

Ο συνδυασμός αυτής μου της προθυμίας μαζί με τη δεδομένη έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού, που αντιμετώπιζον οι υπηρεσίες, καθώς και το γεγονός ότι έχω γνώσεις ψυχολογίας και ψυχοθεραπευτικής εργασίας με ομάδες, οδήγησε το προσωπικό στην απόφαση να με χρησιμοποιήσει —μερικές φορές χωρίς ούτε καν να το συζητήσει μαζί μου— για να συντονίσω μόνη ή με κάποιο άλλο μέλος του προσωπικού ομάδες συζητήσεων. Αυτό έγινε παράλληλα με τη συμμετοχή μου στις άλλες διαδικασίες και εκδηλώσεις της υπηρεσίας. Έτσι συντόνισα μόνη μου μια ομάδα μητέρων στη Φροντίδα και μια ομάδα ηλικιωμένων γυναικών στη ΧΕΝ, ενώ μαζί με άλλους «συναδέλφους» μια δεύτερη ομάδα ηλικιωμένων γυναικών στο ΚΑΠΗ και μια δεύτερη ομάδα μητέρων στον ΕΟΠ.

Όπως είναι φανερό, το ότι ήμουν ψυχολόγος και ότι εργαζόμουν εθελοντικά στις υπηρεσίες σήμαινε ότι είχα ενσωματωθεί στο ίδιο το πεδίο της έρευνας και ότι είχα ενεργό ανάμιξη στη διαδικασία της δημιουργίας των στοιχείων που προσπαθούσα να συλλέξω. Εξάλλου το ότι συντόνιζα ομάδες συζήτησης πάνω σε γυναικεία θέματα σήμαινε ότι οι προσωπικές μου φεμινιστικές απόψεις όχι μόνο θα γίνονταν πιο εμφανείς αλλά και ότι θα αλληλεπιδρούσαν με τις απόψεις και τα νοήματα όλων των ατόμων που συμμετείχαν, δηλαδή τόσο του προσωπικού όσο και των γυναικών.

Δικαίωμα συμμετοχής στις ομάδες είχε κάθε ενδιαφερόμενη αποδέκτρια των υπηρεσιών. Τα θέματα των συζητήσεων αποφασίζονταν πλειοψηφικά και κάλυπταν ευρύ φάσμα, από προβλήματα ανατροφής, όπως η αντιζηλία μεταξύ αδελφών και η σεξουαλική αγωγή παιδιών και εφήβων, μέχρι τη μοναξιά στα γηρατειά και τη συμμετοχή των συζύγων στις δουλειές του σπιτιού. Φυσικά αυτές οι συζητήσεις αναπόφευκτα οδήγησαν στην αποκάλυψη των δικών μου φεμινιστικών θέσεων αλλά και στο μοίρασμα κοινών εμπειριών, όπως π.χ. της εμπειρίας της άγνοιας και της ντροπής σχετικά με το γυναικείο κορμί ή της πεποίθησης ότι η γυναίκα πρέπει πάντα να αναλαμβάνει τη φροντίδα των άλλων μέσα στην οικογένεια.

Δύο μόνο περιορισμοί λειτουργούσαν στις συζητήσεις αυτές που αφορούσαν το άτομό μου: πρώτον, στο μέτρο που οι ιδέες μου και ο τρόπος ζωής μου ήταν σε γενικές γραμμές πιο ριζοσπαστικός απ' ό,τι οποιασδήποτε από τις συμμετέχουσες, περιλαμβανομένου και του προσωπικού, πρόσεχα να μην δώσω λεπτομερείς πληροφορίες για τον εαυτό μου που θα μπορούσαν να τις αποξενώσουν. Δεύτερον, δεδομένου ότι ήθελα να μελετήσω σε ποιο βαθμό οι ιδέες για την ισότητα των γυναικών είχαν απήχηση στις υπηρεσίες, συνειδητά απέφυγα να αμφισβητήσω τη θέση των γυναικών πέρα από τα όρια που

έμπαιναν μέσω του δημόσιου προβληματισμού, όπως εκφραζόταν εκείνη την περίοδο από τα γυναικεία περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας και τα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Για τις περισσότερες γυναίκες αυτές οι ομάδες ήταν η πρώτη εμπειρία που βρίσκονταν μαζί με άλλες γυναίκες ειδικά για να συζητήσουν σοβαρά και όχι να «ψιλοκουβεντιάσουν», αλλά χωρίς να πρέπει να μάθουν κάτι ειδικό, όπως π.χ. στα διάφορα τμήματα που οργάνωναν οι υπηρεσίες σχετικά με τη λογοτεχνία, τη χειροτεχνία, την υγιεινή κλπ. Επιπλέον, παρόλο που συχνά με αντιμετώπιζαν ως «ειδικό», προσπαθούσα να τις διαβεβαιώσω ότι τα δικά μου επιχειρήματα δεν είχαν περισσότερη εγκυρότητα από οποιαδήποτε άλλα, και ότι οι απόψεις μου είχαν αξία προτάσεων και όχι δεσμευτικών συμπερασμάτων.

Από τη στιγμή που αποδέχτηκα το γεγονός ότι ενεργά αποτελούσα μέλος της ίδιας μου της έρευνας, διαπίστωσα σταδιακά ότι η χαλαρή ατμόσφαιρα που επικρατούσε στις ομάδες επέτρεψε τη δημιουργία φιλικών σχέσεων τόσο μεταξύ των γυναικών όσο και ανάμεσα σε μένα και στις γυναίκες. Οι περισσότερες, και ιδιαίτερα οι πιο ηλικιωμένες, που συχνά με αντιμετώπιζαν σαν κόρη τους, έδειχναν ενδιαφέρον για μένα και όταν έφυγα μου πρόσφεραν μικρά ενθύμια. Σύμφωνα με την εμπειρία μου, αυτού του είδους η φιλία, που είναι εμφανής και σε άλλες φεμινιστικές έρευνες, μάλλον διευκόλυνε παρά εμπόδιζε την κατανόηση τόσο των ατόμων όσο και των υπηρεσιών.

III. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Καταρχήν πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στις τέσσερις υπηρεσίες η στάση απέναντι στο φεμινισμό ήταν ασαφής και συνήθως βαθύτατα αντιφατική, για λόγους που ξεφεύγουν από τα όρια αυτού του άρθρου. Θα αναφέρω μόνο ότι ενώ οι γυναίκες παροτρύνονταν να δημιουργήσουν ισότιμες σχέσεις με τους συζύγους τους και τους άλλους γενικότερα, ταυτόχρονα διδάσκονταν από τα ίδια μέλη του προσωπικού πώς να γίνουν καλύτερες νοικοκυρές και μητέρες μέσα από εντελώς παραδοσιακή σκοπιά. Αντίθετα, οι ομάδες στις οποίες συμμετείχα δεν δίδασκαν τίποτε αλλά χρησιμοποιούν για να ενθαρρύνουν τις γυναίκες να μιλήσουν και να αμφισβητήσουν τις εμπειρίες και τις ιδέες τους μέσα σε φεμινιστικό πλαίσιο. Δεν είναι επομένως παράξενο που η επίδραση αυτών των ομάδων στις υπηρεσίες σαν σύνολο ήταν να διευκολύνουν την έκφραση των ήδη υπάρχουσών αντιφάσεων και συγκρουόμενων τάσεων. Έτσι, τόσο το προσωπικό όσο και οι αποδέκτριες ωθήθηκαν στο να εξετάσουν πρώτα τις ατομικές τους προτιμήσεις και ανάγκες και κατόπιν στο να προσπαθήσουν

να ενεργοποιηθούν κατάλληλα, με τρόπους που είτε προωθούσαν είτε εμπόδιζαν κάποιες αλλαγές.

Για να γίνουν πιο σαφείς οι παραπάνω επιδράσεις θα αναφερθώ ξεχωριστά στο προσωπικό και στις αποδέκτριες.

Όσον αφορά τις αποδέκτριες, έχει ήδη επισημανθεί το πώς οι ομάδες διευκόλυναν τη δημιουργία φιλικών σχέσεων και ενθάρρυναν την ανταλλαγή απόψεων χωρίς αυταρχικές συμβουλές ή συμπεράσματα. Οι περισσότερες από τις συμμετέχουσες εξέφρασαν την προτίμησή τους γι' αυτόν τον τύπο ομάδας, σε αντίθεση με την παραδοσιακή μάθηση που προσφερόταν στα τμήματα, και σε μερικές περιπτώσεις ζήτησαν από την υπηρεσία να διοργανώνει στο μέλλον κι άλλες παρόμοιες ομάδες. Στο ΚΑΠΗ οι γυναίκες έφτασαν μέχρι το σημείο να ιδιοποιηθούν τα ευρήματά μου, που αφορούσαν τον αποκλεισμό τους από την ανδροκρατούμενη ζωή του ΚΑΠΗ, και προχώρησαν σε ενέργειες για να τον ανατρέψουν, χρησιμοποιώντας έτσι άμεσα στοιχεία από την έρευνα. Συγκεκριμένα, αφότου έφυγα από το ΚΑΠΗ οι γυναίκες αυτές όχι μόνο εξακολούθησαν τις απογευματινές συναντήσεις που ξεκινήσαμε μαζί, αλλά τις διπλασίασαν, οργανώνοντας μόνες τους άλλες δύο πρωινές συναντήσεις την εβδομάδα. Αρκετές γυναίκες από όλες τις ομάδες έδειξαν ενδιαφέρον για να μάθουν περισσότερα για τη θέση της Ελληνίδας και τους τρόπους βελτίωσής της, ζητώντας να διαβάσουν σχετικό έντυπο υλικό. Οι ομαδικές συζητήσεις εξάλλου παρότρυναν τις γυναίκες να διατυπώσουν κάποια αιτήματα σχετικά με την παροχή της πρόνοιας και των εκπαιδευτικών δυνατοτήτων από μέρος των υπηρεσιών. Ακόμη κι όταν οι γυναίκες δεν πίεσαν για καμιά αλλαγή που να απορρέει από τη συμμετοχή τους στις ομάδες, το γεγονός ότι συμμετείχαν τακτικά και ότι δήλωσαν την ικανοποίησή τους από αυτές, έδειχνε, έμμεσα τουλάχιστον, τις προτιμήσεις και τα ενδιαφέροντά τους.

Τέτοιες ενέργειες αμφισβητούν την παραδοσιακή παθητική μεταχείριση, για να μην πούμε εκμετάλλευση, που υφίστανται τα «υποκείμενα» της έρευνας από τον ερευνητή, ιδίως όταν είναι γυναίκες. Ταυτόχρονα υποδεικνύουν τη δυνατότητα των «υποκειμένων» να χρησιμοποιήσουν τα ίδια τόσο τη διαδικασία της έρευνας όσο και μέρος τουλάχιστον των ευρημάτων, με σκοπό να κατανοήσουν ή ακόμη και να προσπαθήσουν να αλλάξουν τη θέση στην οποία βρίσκονται.

Όσον αφορά το προσωπικό, πρέπει να τονίσω ότι η κατάσταση δεν ήταν τόσο απλή. Ο παράγοντας της δικής μου ταυτότητας, ως ψυχολόγου που ασχολείται με γυναικεία θέματα, ανεξάρτητα από το αν ήταν γνωστή ή όχι η ιδιότητά μου ως ερευνήτριας, βοήθησε τις αποδέκτριες να με πλησιάσουν και να μιλήσουν ελεύθερα μαζί μου για ζητήματα σχετικά με τις κοινές μας εμπειρίες ως γυναικών. Στην περίπτωση του προσωπικού όμως το γεγονός ότι ήμουν γυναίκα, κοινωνική επιστήμονας και φεμινίστρια λειτούργησε διττά.

Διευκόλυνε ταυτόχρονα πιθανές ταυτοποιήσεις ανάμεσα σε μένα και μέλη του προσωπικού που βασιζόνταν στις κοινές εμπειρίες ως μορφωμένων επαγγελματιών, ενώ όξυνε τις αντιθέσεις που προέρχονταν από τη διαφορετική εκπαίδευση, τον τρόπο ζωής και την κοινωνική προέλευση. Παρόλο που οι ίδιες διαφορές ήταν εμφανείς και στις σχέσεις μου με τις αποδέκτριες, το συνδετικό στοιχείο της ανώτερης μόρφωσης και της επαγγελματικής κατάρτισης, που έδινε το έναυσμα για αξιολογήσεις και συγκρίσεις από την πλευρά του προσωπικού, έλειπε εντελώς. Θα πρέπει να αναφέρω εδώ ότι μόνο μια κοινωνική λειτουργός είχε κάνει μεταπτυχιακές πανεπιστημιακές σπουδές στο εξωτερικό και όσον αφορά τις αποδέκτριες, οι περισσότερες είχαν τελειώσει το δημοτικό ή και το γυμνάσιο (μερικές ήταν αγράμματες) και στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν νοικοκυρές.

Η δική μου πανεπιστημιακή μόρφωση καθώς και η υποτιθέμενη ανώτερη ταξική μου προέλευση, επέτειναν τη συνηθισμένη πίστη που είχε να υποστεί το προσωπικό εξαιτίας της παρουσίας του ξένου στοιχείου, που είναι ο ερευνητής, ανάμεσά τους. Παραδείγματος χάρη, αύξησε τις πιθανότητες όχι μόνο για συγκρίσεις μεταξύ του προσωπικού και εμένα σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των γυναικών, αλλά και τις πιθανότητες εμφάνισης ανταγωνισμού ανάμεσά μας. Τέτοια συναισθήματα ήταν φανερά στις περιπτώσεις εκείνες όπου το προσωπικό με εμπόδιζε να παρακολουθήσω συνεδριάσεις στις οποίες θα παίρνονταν σημαντικές αποφάσεις, ή να συμμετάσχω σε ομάδες παρόμοιες με τις δικές μου, ορίζοντας κατάλληλα τις ώρες των συναντήσεων. Εξάλλου η συμμετοχή μου στις ομάδες που επέτρεπε τη συνεχή παρουσίαση φεμινιστικών απόψεων καθώς και έναν διαφορετικό, δηλαδή αντιαυταρχικό, τρόπο κατεύθυνσης των συζητήσεων, σε συνάρτηση με τις αντιδράσεις των γυναικών σχετικά μ' αυτές, ώθησαν το προσωπικό να πάρει θέση απέναντι σ' αυτά τα ζητήματα. Έτσι, μέλη του προσωπικού που συμφωνούσαν με τις απόψεις μου προσπάθησαν να αφομοιώσουν τον δικό μου τρόπο συντονισμού της ομάδας και εκδηλώθηκαν πιο θετικά απέναντι στο φεμινισμό. Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις, υπήρξαν μέλη που είτε αδιαφόρησαν επιδεικτικά είτε έφτασαν μέχρι του σημείου να αντιταχθούν σ' αυτά που συνέβαιναν στην υπηρεσία. Στο βαθμό που οι υπηρεσίες δεν είχαν συστηματική στάση απέναντι στο φεμινισμό αλλά αντίθετα έμοιαζαν να προσπαθούν να διατηρήσουν μια ισορροπία μεταξύ αντιφατικών απόψεων και αιτημάτων, η στάση του προσωπικού απ' ενός απέναντί μου και απ' ετέρου απέναντι στις αποδέκτριες διευκόλυνε την ανάδειξη των αντιθέσεων και την επαναδιαπραγμάτευση της υπάρχουσας ισορροπίας.

Συμπερασματικά θα ήθελα να τονίσω ότι τα αποτελέσματα της ανάμιξής μου στο πεδίο της έρευνας ήταν τα εξής: Πρώτον επέτρεψε να γίνουν συγκρίσεις με τον τρόπο δουλειάς του προσωπικού και έφερε στο προσκήνιο σημεία

έντασης και αιτήματα που διαφορετικά δεν θα ήταν ορατά. Δεύτερον, έκανε τη διαδικασία της έρευνας, πιο ανθρώπινη προσφέροντας τόσο σε μένα όσο και στις γυναίκες τη δυνατότητα να συνδιαλλαγούμε πραγματικά και να μάθουμε η μια από την άλλη. Τρίτον, αντί να αντιγράψει το θετικιστικό μοντέλο, όπου τα υποκείμενα της έρευνας μόνο προσφέρουν στοιχεία στον ερευνητή, έδωσε τη δυνατότητα να προσφερθεί κάτι στις αποδέκτριες και πιθανόν στο προσωπικό. Τέταρτον, με το να καταστήσει τις δικές μου θέσεις ορατές και διαπραγματεύσιμες, με ευαισθητοποίησε περισσότερο απέναντι σε θέματα αντικειμενικότητας, αναγκάζοντάς με —για να χρησιμοποιήσω τους όρους του Gouldner— να αποδεχθώ «εχθρικές πληροφορίες» και να θεωρήσω «προβληματική τη γνώση των αξιών μου».⁵

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η παραπάνω εμπειρία δείχνει αρκετά καθαρά ότι η φεμινιστική μεθοδολογία με το να αναιρεί την κατηγορική αντίθεση μεταξύ του ερευνητή και του ερευνομένου, επιτρέπει την κοινωνιολογική κατανόηση της ζωής μας ως γυναικών, χωρίς να ελαττώνει ούτε την πολιτική ούτε την επιστημονική της εγκυρότητα. Ταυτόχρονα προωθεί το διάλογο ανάμεσα στον θεωρητικό φεμινισμό και τις υπάρχουσες κοινωνιολογικές θεωρίες, που, όπως αναφέρθηκε στην αρχή, υιοθετούν παρόμοιες μεθοδολογικές αλλά και πολιτικές —με ευρεία έννοια— απόψεις. Είναι άλλωστε φανερό ότι η χρησιμοποίηση της κοινωνιολογικής έρευνας με τρόπους που είναι τόσο πολιτικά όσο και επιστημονικά συνεπείς δίνει στο φεμινιστικό κίνημα περισσότερες δυνατότητες εξάπλωσης μέσα και έξω από τους χώρους αναπαραγωγής της ακαδημαϊκής γνώσης. Η πρόωθηση λοιπόν της φεμινιστικής μεθοδολογίας σε μια εποχή όπου στην Ελλάδα ολοένα και περισσότερες ερευνήτριες μέσα και έξω από τα Πανεπιστήμια προσεγγίζουν προβλήματα που αφορούν την Ελληνίδα, είναι αναγκαία και μπορεί να αποβεί πολλαπλά ωφέλιμη.

5. Alvin Gouldner (1975), *The Sociologist as Partisan*, Harmondsworth. Penguin.